

Олександр КРАВЧУК
Сергій КАЛИТКО
Вінниця

СПОГАДИ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ ПОЧАТКУ ХХ століття

У статті досліджуються мемуари політичного та громадського діяча В.Приходька як джерело вивчення історії Поділля в 1907 – 1921 рр.

Ключові слова: Поділля, революція, місцеві органи влади, місцеве самоврядування.

Після проголошення незалежності України значно розширилася джерельна база історії України початку ХХ ст., зокрема, періоду боротьби за відновлення української державності в 1917 – 1921 рр.

Тривалий період дослідники мали доступ лише до тих джерел, які репрезентували комуністів – політичну силу, яка вийшла переможцем в подіях 1917 – 1921 рр. Введення в науковий обіг документів, пов'язаних із діяльністю їх противників дозволяє більш повно і всебічно дослідити перебіг подій. До таких джерел належать спогади Віктора Кіндратовича Приходька (31.01.1886 р. – 7.02.1982 р.). Його життя та діяльність висвітлені в низці публікацій (О.Завальнюк і В.Стецюк, С.Калитко і О.Кравчук, О.Малюта, А.Трембіцький та ін.)¹.

В.Приходько походив з родини вченого-садівника, народився в селі Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії. Отримавши вищу освіту правника у Дерптському (нині м. Тарту, Естонія) та Київському університетах, працював в земських установах на Волині, слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду. В роки Першої світової війни виконував обов'язки військового слідчого у званні полковника. Після Лютневої революції 1917 р. активно включився в український рух, очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства в період Центральної Ради (1917 – 1918 рр.), був Подільським губернським комісаром з народної освіти². 25 квітня 1918 р. був обраний Головою Подільської губернської народної управи. Під час Гетьманату продовжив роботу в земстві. Брав участь у повстанні проти гетьмана, займав посаду завідувача Відділу судових справ (на рівні міністерства) Директорії УНР у Вінниці (грудень 1918 р.)³. У березні 1919 р. Приходько був переобраний головою Подільського земства, яке очолював до середини 1920 р., коли емігрував. Обіймав низку посад в еміграційних урядах УНР⁴, працював викладачем Української господарської академії в Подєбрадах (тогочасна Чехословаччина)⁵. У роки Другої світової війни В.Приходько увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. У 1945 р. переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині, у 1949 р. – емігрував до Нью-Йорку⁶. Впродовж десяти років він очолював Український конгресовий комітет в США.

У 1926 р. розпочав працю над мемуарами "Під сонцем Поділля". Перша частина спогадів охоплювала період 1895 – 1907 рр. і була видана в Празі в 1931 р. У 1960 – 1967 рр. працював над другою частиною мемуарів, в якій йшлося про події 1907 – 1921 рр. Цей машинопис зберігається в архіві Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США) та в онука В.Приходька – Миколи Приходька, який проживає в США. Копія рукопису другої частини була отримана директором Державного архіву Вінницької області д.і.н. Ю.В.Легуном і люб'язно надана авторам для ознайомлення. Цитати з спогадів В.Приходька подано зі збереженням їх мовних і стилістичних особливостей.

Мету своєї праці В.Приходько вбачав у обов'язку "реставрувати образ тої давньої, справжньої України, нав'язати нитку традиції з минулим, відновити наші пам'ятки, нашу історію, наші "документи" й увести ту країну і той Народ, що його хочуть знищити, згладити з обличчя землі, – до Світової Спільноти Вільних Націй..."⁷.

Мемуарист відзначив особливість своєї праці, що полягала у висвітленні подій на регіональному рівні та водночас вказав на значення Подільського краю. "Мені ж судилось в історичний момент відродження української нації та відновлення її державності стояти не в центрі політичних подій, у Києві, а на провінції, на Поділлі, і не біля політичних подій, а коло культурницької праці. Все ж вважаю, що для того аби наші нащадки (а навіть сучасники) могли дістати повну картину надзвичайної історичної події – відродження 40-мільйонної української нації, то представляється дуже важливим не тільки те, що відбувалось у столиці, але й те, що діялось на широких просторах України, а зокрема, й на Поділлі. А то тим більше, що й саме Поділля – це був не такий собі маленький крайчик землі, як Монако чи Люксембург і навіть не така скромна держава, як Латвія, Естонія чи Литва, але територія – більша від Бельгії, Голляндії та інших держав Європи"⁸.

В іншому місці автор пише, "що Поділля – це була губернія, де найдовше затримувалась та існувала українська влада. Кам'янець Подільський був фактично найдовше столицею української держави. Розуміється, всі ми хотіли б, щоб було інакше, але історії не переробиш"⁹.

Природно, що згадуючи про розгортання політичного життя на Поділлі, мемуарист не міг залишити поза увагою події загальноросійського та загальноукраїнського значення.

Насамперед мемуарист торкається питання "Звідки ж і чому прийшла ця велика й "безкровна" революція 1917 року, що стала найбільш кривавою й страшною, забравши майже 50 мільйонів людності б[увшої]. Росії, а в тому майже 20 мільйонів українців?"¹⁰

Головну причину цього він вбачає у реакційній внутрішній політиці царської влади Росії. Також він виділив й такий "вирішальний чинник", як недосконалість людської природи. "Люди егоїсти, передусім дбають про себе, за свій спокій, за свою вигоду. І це стосується навіть людей, так би мовити, вищого ґатунку, державних мужів, непересічних особистостей і безсумнівних патріотів"¹¹.

Отже, царська Росія, на думку автора спогадів, занепала через брак громадянської відваги у державних діячів передреволюційного та революційного періодів. До державного життя російської імперії вплуталась темна постать Распутіна, людини, перебування якої в царських палатах впливала деморалізуюче на цілу країну, що традиційно сприймала монарха поза будь-якої критики. Все це бачили і знали прем'єри і міністри того часу, які мали нагоду часто зустрічатись з царем. В їх спогадах осуджується цей вплив та роль підозрілого сибірського мужика-пройдисвіта на царську родину, вони бачили і передчували трагічний кінець цієї авантюри і все ж ні у кого не було мужності одверто і рішуче поставити перед царем цю справу.

Окремий розділ присвячено державній нараді в Москві у вересні 1917 року. Коментуючи виступ голови Тимчасового уряду О. Керенського В. Приходько згадав, "як перший міністр Росії кинув у бік історичного відродження Української Нації закид у зраді "за тридцять сребриняків". України не було названо по імені, але все, що робилось тоді на Україні, уважалось в Росії переважно "німецькою інтригою"¹².

Мемуарист не міг залишити поза увагою діяльність своїх політичних супротивників – більшовицьку партію та її лідера В. Леніна. В його уявленні дії більшовиків мали деструктивний характер, альтернативою яким було скликання Установчих зборів. Вибори до них були особливо потрібними тому, що "большевики явно сіяли анархію і деморалізували темні маси, перетягуючи їх на свій бік, щоб таким чином, поза всякими легальними шляхами, захопити владу. Це вони робили з допомогою неперебірної демагогії, обіцяючи селянам, робітникам та іншим "упослідженим" елементам всякі блага і то відразу, негайно, не дочекуючись якихсь установчих зборів, де, мовляв, запанує знову буржуазія та вороги працюючого люду"¹³.

В. Приходько негативно характеризував В. Леніна, якому відмовляв у щирості прагнення змінити суспільство, домогтися гідних умов життя для всіх його членів, вбачав у його діях лише корисливі мотиви: "Ленін виявив себе політичним діячем особливого типу, зовсім не відомого досі ні в Росії, ні в Європі. Він явно і свідомо брехав масам, аби тільки здобути їх довір'я та прихильність. Він кидав короткі і влучні гасла, що безкритично приймалися і негайно засвоювались цими масами, здобуваючи йому і більшовицькій ідеї взагалі популярність і захоплення. Ленін проголошував: "грабь награбленное" ("грабуй награбоване") і тут же пояснював, поміщики свого часу пограбували в селян землю, значить, тепер селяни, не чикаючи на жадні закони, мають повне право, не гаючись, забрати землю у панів. Він проголошував:

"мир хижинам – война дворцам", а це значило, що буржуїв можна і треба негайно повиганяти з їхніх будинків, а квартири передати "пролетаріатові", що не має таких гарних помешкань. Ленін проголошував: "мир без анексій і контрибуцій" – і солдати, не розуміючи, що то є "анексії" та "контрибуції", сприймали справу просто і ясно: війні кінець, треба поспішати додому, щоб не спізнитися одержати землю, а офіцерів не слухати, бо всі вони буржуї та пани"¹⁴.

Дещо докладніше мемуарист висвітлює становище в Україні після Лютневої революції. Зокрема, він показує реакцію на події в Петрограді різних станів суспільства на прикладі Поділля: "...поміщики-землевласники десь певне турбувались, але в першому часі революції їх ніхто не зачіпав і вони сподівались, що за свою землю таки одержать справедливу ціну. А крім того поміщики на Поділлі майже всі були поляки й патріоти – отже, серед турбот їм усміхалась своя держава..."¹⁵.

Зненацька події захопили українську інтелігенцію, до якої належав автор: "...треба признати, що в перших днях, тижнях і навіть місяцях революції ми не уявляли собі, яка ж має бути наша політична програма, чого мусимо і від кого домагатись? Ми були, як людина, випущена з темного льоху посеред яскравого сонячного дня – свобода нас осліпила! Ми не розуміли добре і не орієнтувались, що, властиво, революція в Росії нам дає; чи тільки національно-культурні видавничі можливості, чи також українську школу і яку – приватну чи державну – і в якому обсягові, чи тільки народну школу, чи може й українську мову в гімназіях? Про цілу українську середню школу на початку майже й не говорили"¹⁶.

Інші пріоритети хвилювали українське селянство: "... село не поставилось байдуже до великої революції. Воно ж "споконвіку" мріяло про землю, про той час, коли зможе збільшити свої маленькі земельні наділи і зажити кращим, заможнішим життям. Із столиці до нього долетіли великі гасла революції – "земля й воля", і українське село напружено прислухалося до того, що діється в світі"¹⁷.

Цікавими видаються роздуми автора з проблеми національних відносин в селі: "Правда, національна стихія українська в селі не була порушена, – російської мови ніхто не знав, всі говорили по українськи, пісні співали свої, українські, інших не знали та не чули, хіба солдат, вернувшись з військової служби, часом дещо згадає, але позатим, треба признати, російський царський уряд якоїсь активної русифікації, як це сталося за большевиків, не переводив. Не тому, розуміється, що був проти русифікації, але з огляду на цілий уклад адміністрування при царському режимі: царська бюрократія була консервативна і тяжка на будь які починання... Не було української національно-політичної свідомості, але "етнографічно" українське село не було порушене"¹⁸.

Торкаючись однієї з головних проблем українського руху – низького рівня національної самосвідомості селян, автор ілюструє це з власної практики: "Виконуючи обов'язки судового слідчого та допитуючи свідків-селян, я не раз, з цікавості, переводив їм "іспит" на національну свідомість. Допит починався із запитів "як називаєтесь, скільки років, віра (віросповідання) і далі – національність. На цій точці я нарочно спинявся: "какой національності?" Свідок трохи здвигає плечима, бо не розуміє, про що ходить і відповідає: "православний". – Ні, це ваше віросповідання, подібно як є католики, протестанти і под., але якої ви національності? – Здвиг плечима: "крестянин" (себ то "крестьянін"). – Ні, це ваш стан, крестьяни є і руські і поляки і німці, а от, яка ваша національність? Свідок, посміхаючись: та, как сказать, господін следователь, ніби мужік. – Знов же не те: мужики, чи властиво, сільські господарі, є і німці і руські і поляки, але яка ваша національність? І, нарешті, тоді, деякі, що були в школі, відповідали: хахол, ніби, малорос! І це був вершок свідомості!"¹⁹

Оцінюючи початок революції, В.Приходько прийшов до висновку: "Показалось, що протягом єдиного місяця волі (березень 1917 року), Україна спонтанно встала від сну, вкриваючись українськими організаціями, установами, редакціями, а головно займаючи позиції в адміністративних та самоврядних установах, як земські та міські управи та їх уряд"²⁰.

В романтичних тонах мемуарист оцінює події біля станції Крути у січні 1918 р.: "... відбулася трагедія Крут, коли захищати Україну вийшли студенти – юнаки, що не вміли й зброї тримати в руках, а коли б і уміли, то що значила горстка цих героїв проти великої армії большевиків, що разом із китайцями, сунули на Україну за хлібом. Майже всі три сотні прекрасних юнаків-патріотів полягли під Крутами, – війська советського вони не стримали й не могли стримати,

але Крути оцінив цілий український народ: ця маленька станція на залізничному шляху стала символом незалежної України..."²¹.

Переворот 29 квітня 1918 р. В.Приходько сприйняв негативно: "відбулася штучна інсценізація вибору "гетьмана України", під охороною німецьких штиків. А головними режисерами цілої справи були люди, що не хотіли ні гетьмана, ні України, лише хотіли цим способом повороту єдиної неділимої Росії"²².

На його думку гетьманський режим був реакційним, інспірованим поміщиками з метою ліквідації української державності: "було організоване полювання на українську інтелігенцію з метою ліквідації цілого "українства" з його державою. Але інерція розколіханої в 1917 році національної стихії вже була занадто сильна, щоб її спинити. Хоча головних діячів по повітах ліквідували, то всюди по школах, гімназіях, кооперативах, по містечках і селах, все-ж сиділи українці і "не давалися"²³.

Особливо гостро критикує автор ставлення поміщиків до селян в період правління П.Скоропадського. В.Приходько наголошує на прагненні поміщиків будь за що зберегти свою власність у незмінному вигляді. Прикметно, що вказується на захист Центральною Радою поміщицького землеволодіння. Він пише: "дуже дезорієнтувала життя... акція поміщиків по відбиранню від селян своєї землі і свого майна та по відновленню свого панування. Землевласники на Україні, а зокрема на Поділлі, зовсім не захотіли рахуватись з тими глибокими психологічними і фактичними змінами, що їх принесла революція. Зворот своїх маєтків – ось була їхня мета. Для того зроблено й гетьманський переворот, який їм "удався" – отже тепер прийшла пора свою "перемогу" реалізувати. Цю реалізацію вони уявляли собі дуже елементарно. Брала зі собою команду чужих вояків з німецької чи австрійської армії і їхали у своє село відбирати від селян свій реманент – худобу, сільсько-господарське знаряддя та інше майно. Ці поміщики не брали на увагу, що в Росії (Великоросії) в той час шалів страшний терор і анархія – всіх поміщиків та інших "буржуїв" розстрілювали без всякого суду і слідства, між тим в Україні під час Центральної Ради вони мали повний захист. Що - ж до поміщицького майна, яке забирали собі селяни, то це зовсім не було загальним явищем...". Всі оповідали, про "жалюгідні і обурливі картини. Ходили по селі, заходили на подвір'я і тут забирали і своє і чуже, а при будь яким спротиві, били, арештували і подібне. На селі був плач, зойк, прокльони та жадоба помсти. Зокрема, на Поділлі прийшло військо австрійське – серед нього, побіч німців було немало поляків та мадярів, як жовнірів так і старшин. Отже оповідали, що поміщики поляки нав'язували знайомство із старшинами поляками і запрошували їх у свій маєток, де кілька днів ішло гостювання, балювання та пиятика, а після того такі, розагітовані представники чужої військової сили виходили на село "бити мужиків". Оповідали, що били, а при тім приговорювали: "оце тобі свобода, оце революція, оце – Україна"²⁴.

Водночас, автор відзначив певні риси стабілізації за цієї влади: "минаючи всі перешкоди, саме в 1918 р. ... за гетьмана Скоропадського, в ... травні – листопаді, пощастило перевести на Поділлі дуже велику роботу. Передусім тому, що на Україні панував відносний спокій, ходили потяги, функціонувала пошта, виходили часописи, селянство, хоч розчароване і тероризоване, працювало на своїй землі – був урожай і не було голоду та стихійних нещаст"²⁵.

Згадуючи про повстання проти гетьмана Скоропадського, автор розповідає, як українська громадськість Поділлі, особисто голова губернського земства, Український національний союз мирно повалили гетьманат у Кам'янці і змусили голову адміністрації регіону С.Кисельова без опору передати владу²⁶.

Зупиняється мемуарист і на проявах "червоного терору" у Кам'янці-Подільському в 1919 р. після приходу Радянської влади. Молодший брат В.Приходька – Юрій – студент університету – був розстріляний за розповсюдження антиурядових прокламацій. В.Приходько наголошує, що "За "страшного" царського режиму, за такий "злочин" можна було дістати рік – два тюрми, а при певних обставинах, лише кілька місяців"²⁷.

Вкрай негативно, песимістично оцінює автор розвиток України в складі СРСР. Він підсумовує всі негативні прояви в Україні в радянські часи, що сталися за його життя: "Для Великої України над Дніпром з Кубанню, – це були прокляті роки в найстрашнішому розумінні, що увійдуть у нашу історію на віки вічні. Іншим нашим краєм історія дарувала, порівнюючи з матірною землею, два десятки літ значно кращого життя. Але нині все об'єднано, все уніфіковано у великій страшній трагедії, у глибокій, корінній знищенні, що для нього нема імені й назви.

А люди?

Це була загибель, – історична загибель поколінь українських людей, українських родин, українських родів. Це була загибель нашого найкращого селянства – опори землі української, свідомого й чесного робітництва, це була Голгофа української інтелігенції – української еліти – наших письменників, учених, громадських і політичних діячів, духовенства і молоді, молоді без кінця...

Те знищення наше безприкладне, апокаліптичне. Ми – в повному розумінні нині – народ безбатченко, без паспорта, без документу, без історії, без традицій...

Наші міста зруйновано, наші села спалено, храми розвалено, музеї, архіви і бібліотеки вивезено, знищено, скасовано, а видатних людей наших – мозок Нації, сторожів її історії, традиції, творців її сучасного і будівничих майбутнього – ліквідовано, заслано, згальблено"²⁸.

Найбільш повно в спогадах висвітлено діяльність мемуариста в земських установах на ниві освіти, починаючи з царських часів. Як впливає із змісту спогадів характерною ознакою діяльності подільської "Просвіти" в 1908 – 1915 рр. було прагнення до легітимності: "йшли шляхом офіційних подань. Йшли шляхом приватних впливів", "залишилось одне загальне враження: коли людина, а тим більше громада чогось дуже захоче, то в більшості, доб'ється свого". Особливо автор відзначає працю просвітян серед учительства. "Учительства на Поділлі було дуже багато, – до трьох тисяч людей. Це був елемент, повернення якого до українства "Просвіта" вважала особливо бажаним і цінним і тому учительству уділялась особлива увага. І, дійсно, сільському учительству на Поділлі належить окрема і почесна роль в українській справі"²⁹.

Мемуарист подає приклад ставлення російського чиновництва до українського національного руху. Голова Подільської губернської земської управи Александров сказав українському просвітянину Павловському: "Трохим Іванович, як "малороса" я вас люблю, но как украинца – ненавижду!"³⁰

В.Приходько досить розлого подає матеріали про розгортання просвітницької діяльності на Поділлі після повалення царизму. Висвітлено розуміння представниками української інтелігенції своїх завдань в нових політичних умовах та їх справи. Основну увагу вони спрямовували на село. На думку мемуариста, "оскільки Київ мав робити політику... ми, на місцях, мали найперше завдання освідомити національно народ, щоб наші українські селяни, наше село зрозуміло ті завдання, які стоять перед нами і щоб український народ міг використати ті можливості, які відкриває перед ним революція". В галузі позашкільної освіти "на перше місце виступала потреба видання й ширення серед народу українських часописів, журналів та книжок, організація всюди по селах "Просвіт" та мобілізація української інтелігенції для цієї праці". Найголовніше завдання автор та його однодумці – "свідомі українці" – вбачали у створенні української народної школи шляхом реформування існуючих сільських шкіл – церковно-приходських та міністерських тобто державних. "Цих народних шкіл було, в середньому, в губернії три тисячі, а в кожній школі по 50 – 100 учнів, себ-то приблизно яких 200 – 250 тисяч учнів... В кожній школі був учитель чи учителька, отже готовий апарат – майже 3 000 осіб педагогічного персоналу"³¹.

Здійсненню цих задумів сприяла зміна Земської Управи на засіданні земських зборів у березні 1917 р., про що докладно згадує автор, створення спеціального освітнього відділу в складі повітових управ³².

Значні зусилля було докладено для підготовки і друкування підручників для українських шкіл, а саме: букваря, читанки, граматики, арифметики та Закону Божого. Лише початкові школи Поділля потребували мільйон примірників. Окрім цього, необхідно було створити і видати підручники для 65 вищих початкових шкіл краю³³.

В.Приходько з гордістю відзначає, що з усіма завданнями вдалося успішно впоратися: "... в роках 1917 – 19 число вищих початкових шкіл на Поділлі потроїлося. До революції 1917 року було їх всього 60, приблизно по 5 на повіт, а 20 липня 1920 року, при евакуації Уряду УНР, їх було уже 180. Ці школи були організовані головню по ініціятиві інтелігенції та селянства на місцях, при чім для деяких шкіл були використані будинки в поміщицьких садибах..."³⁴

Автор відзначив також інші результати своєї діяльності на чолі земства: "коли я обняв відділ народної освіти в Подільському Губерніяльному Земстві, в квітні 1917 року, то застав у тому відділі лише двох співробітників, а наприкінці 1919 року їх уже було майже 200! Звичайно, без друкарень, де, своєю чергою, працювало ще 180 людей!"³⁵

Перебуваючи в еміграції, В.Приходько зазначав, що в повідомленнях більшовицької влади про забезпечення українськими підручниками шкіл Правобережжя і Півдня України не вказувалося, що "все це, одначе, везлося готове з Кам'янця – то були склади Губерніального Земства і видання "Дністра!" – видавництва часів УНР³⁶.

Ці успіхи, на думку автора спогадів, були "наслідком нових порядків, що запанували в самостійній українській державі, а саме – вільна ініціатива на місцях і відсутність бюрократизму. В старі часи листування з далеким Петербургом – Петроградом та з іншими "інстанціями" тягнулось роками"³⁷.

Мемуарист відзначає велику заслугу в розвитку українського шкільництва на Поділлі діячів кооперації, земств, зокрема члена губернської земської управи професора С.Іваницького, голови Кам'янецької повітової управи О.Пащенко³⁸.

В спогадах висвітлено інші напрямки діяльності земства. У 1919 р. їх визначали "війна і близькість фронту": "...Армія не мала білизни, це була одна з причин страшного поширення тифу". У зв'язку з цим та іншими обставинами губернське земство вдало реалізувало низку економічних проектів в Кам'янці: "велику кравецьку майстерню", "шевську майстерню, що виробляла черевики", "свою миловарню", відновили роботу фабрики паперу в Ушицькому повіті, на папері з якої видавався офіціоз Уряду УНР – "Україна". Також була організована "столярня – майстерня... для обслуговування губернської управи, інших земських установ, лікарні, шкіл тощо"³⁹.

Окреме місце займає розповідь про друкування у Кам'янці влітку 1918 р. грошових знаків Директорії УНР⁴⁰.

В мемуарах наведено відомості про боротьбу працівників медично-санітарного відділу земської управи та співробітників ветеринарного відділу з епідеміями та епізоотіями. В.Приходько зауважує: "Не забуваймо, що коні, корови були надзвичайно великою частиною народного господарства на Україні і ветеринарні лікарі, як і людські часто були "фанатами" своєї професії, а поширення сітки ветеринарних "пунктів" – було постійною програмою повітових самоврядувань". Тут же автор подає своє романтичне розуміння сільськогосподарського виробництва і свою оцінку колгоспам. "Я не згадував тут про дрібніших тварин, як свині, вівці та домашні птахи, як кури, гуси, качки, – все це належало до "хазяйства", яким завідувала господиня і все це хазяйство, на чолі з кудлатим Сірком та котом, утворювало той благодуд і ту своєрідну поезію, що супроводжувала щоденне життя нашого, українського, господаря, його жінки-господині та малих дітей. Большевики, зі своїм тупим догматизмом, все це бездумно відкинули, запровадивши голі касарні, а в них – безправних рабів"⁴¹.

Велику увагу Подільське місцеве самоврядування надавало подальшим перспективам розвитку краю. У цій частині чільне місце відводилося кооператорам. В.Приходько згадує, про ентузіазм з яким учителі, священики, кооператори, інші особи надіслали відповіді на анкету про наявність в селах чи окремих місцевостях корисних копалин. Разом з відповідями надсилалися зразки копалин, інженери земства виїздили на місця для їх розвідки⁴².

В.Приходько розробив проекти залучення кооперативів до розробки торфових родовищ. Також запропонував насадження плодкових дерев вздовж шляхів між селами. Проте в умовах воєнних дій здійснення цих заходів було неможливим⁴³.

Цікавим з огляду дослідження ментальності діяча українського національного руху початку ХХ ст. є погляди мемуариста щодо особливостей праці з людьми: "До мене приходили завідуючі та окремі фахівці із своїми проектами, пропозиціями, запитаннями й подібне, причім я тримався тактики – у всіх їх замірах підтримати, підбадьорити і улегшити та прискорити виконання їхньої пропозиції. Це надзвичайно окрилювало людей – вони виходили з мого кабінету вдоволені, в прекрасному настрою і з ентузіазмом бралися до праці, не рахуючись з годинами та різними труднощами того часу...

Цю тактику мені підказував ... "здоровий розум", але також і певні спостереження... Так, у старій земській управі... поміщик Красовський... завжди хотів показати, що він "начальство": бундючна розмова із підлеглими навстоячки, критичні зауваження – слухні чи неслухні, – сумніви та застереження, в наслідок чого такий співробітник, вийшовши за двері, плювався і втрачав всяку охоту до будь – якої праці...

...Було кілька випадків, що мене перестерігали проти деяких нових співробітників...

Вказувалося на їх тяжкий характер, лінивість, інтриганство, хитрість чи подібне. В таких випадках до цих людей я ставився з подвійною увагою, доброзичливістю й щирістю, всупереч тому, чого вони могли очікувати. І заплакою мені за це було з їх боку – надзвичайне старання виправдати моє довір'я, бездоганна поведінка й відданість.

Та ще один досвід: запрошуючи на відповідальні посади фахівців, я старався вибирати людей здібних, талановитих, словом, по можливості, сильні індивідуальності. Близькі колеги по праці не раз попереджували мене... щоби робити "ставку" на слабших, на "скромніших".

Звичайно, я ігнорував такі "поради" і потім переконався, що здібний, талановитий співробітник може виказати справі та установі надзвичайні послуги. Як правило, він передовсім захоплений своєю працею й не має часу на "підкопування". Але, розуміється, установа, для якої він працює, мусить те належно цінити..."⁴⁴

Автор високо оцінював свою діяльність на чолі земства: "... моя праця на чолі губерніяльного самоврядування, що відбувалася в роках 1918, 19 і майже до половини 20-го року, була може найкращим і найщасливішим періодом в моїм житті..."⁴⁵ "А був то час, не зважаючи на всякі труднощі, час веселий. Радісний, час бадьорої захоплюючої праці, що створила непохитні підвалини для великого майбутнього України..."⁴⁶

Незважаючи на назву – "Під сонцем Поділля", В.Приходько в другій частині своїх спогадів висвітлює діяльність об'єднання "Українська студентська громада" в Дерптському університеті на початку ХХ ст., "Спілки визволення України" в роки Першої світової війни, окремі аспекти життя української політичної еміграції на Заході в 20 – 60-х рр. ХХ ст.

Загалом, друга частина спогадів В.Приходька – цінне і важливе джерело з історії України. Історична наука потребує їх введення в науковий обіг і критичного аналізу.

¹ Завальнюк О.М., Стецюк В.Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 230 с.; Завальнюк О. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 15. – К., 2003. – С. 31 – 36; Приходько Віктор // Енциклопедія Українознавства. II. – Львів, 1996. – Т. 6. – С. 2346; Трембіцький А.А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917 – 1922 рр. // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917 – 1921 рр. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 315 – 330; Кравчук О.М., Калитко С.Л. Спогади В.Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27 – 28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84 – 87; Малюта О. "Просвіти" і Українська державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). – К., 2008. – С. 620.

² Малюта О. Вказ. праця. – С. 620.

³ Там само. – С. 621.

⁴ Там само.

⁵ Кравчук О.М., Марценюк Н.М. Українсько-чеські освітянські зв'язки в 1920 – 1939 рр.: освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213 – 227.

⁶ Трембіцький А.А. Вказ. праця. – С. 326.

⁷ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Початок споминів. Зошит 1. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 3 – 4.

⁸ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Уривок. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 1.

⁹ Там само. – С. 56.

¹⁰ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Продовження споминів. Зошит 2. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 38.

¹¹ Там само. – С. 42.

¹² Там само. – С. 84.

¹³ Там само.

- ¹⁴ Там само. – С. 85.
- ¹⁵ Там само. – С. 51.
- ¹⁶ Там само. – С. 52.
- ¹⁷ Там само. – С. 55.
- ¹⁸ Там само. – С. 56.
- ¹⁹ Там само. – С. 56 – 57.
- ²⁰ Там само. – С. 61.
- ²¹ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Уривок. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 48.
- ²² Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Продовження споминів. Зошит 2. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 24.
- ²³ Приходько В. Під сонцем Поділля: Продовження частини 2. Зошит 3. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 35.
- ²⁴ Там само. – С. 35 – 36.
- ²⁵ Там само. – С. 19.
- ²⁶ Там само. – С. 28 – 31.
- ²⁷ Там само. – С. 64.
- ²⁸ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Початок споминів. Зошит 1. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 1 – 2.
- ²⁹ Там само. – С. 119.
- ³⁰ Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження спогадів. Зошит 2. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 10.
- ³¹ Там само. – С. 63.
- ³² Там само. – С. 64 – 65.
- ³³ Там само. – С. 72.
- ³⁴ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 22.
- ³⁵ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Уривок. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 1.
- ³⁶ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Початок споминів. Зошит 1. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 111 – 112.
- ³⁷ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 22.
- ³⁸ Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження спогадів. Зошит 2. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 76 – 77.
- ³⁹ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Уривок. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 53 – 54.
- ⁴⁰ Там само. – С. 68 – 69.
- ⁴¹ Там само. – С. 16.
- ⁴² Приходько В. Під сонцем Поділля: Продовження частини 2. Зошит 3. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 28 – 29.
- ⁴³ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Зошит 3. Уривок. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька. – С. 3.
- ⁴⁴ Там само. – С. 26 – 27.
- ⁴⁵ Там само. – С. 24.

⁴⁶ Приходько В. Під сонцем Поділля: Частина друга. Початок споминів. Зошит 1. Машинопис // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В. Приходька. – С. III.

В статье исследуются мемуары политического и общественного деятеля В.Приходько как источник изучения истории Подолья в 1907 – 1921 гг.

Ключевые слова: Подолье, революция, местные органы власти, местное самоуправление.

In this article we carry out the research of political and cultural memoirs of V.Prykhod'ko as a source for the studying of history of Podillia in 1907 – 1921.

Key words: Podillia, revolution, local authorities, local self-government.